

ברייתא עתיקה מאוד בספרי דברים / An Old Baraita on Deuteronomy

Author(s): פּינקלשטיין הלוי ארי' אליעזר and L. Finkelstein

Source: *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies* / ארץ-ישראל : מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, Vol. 11, ZALMAN SHAZAR VOLUME / תשל"א (1971 / א), pp. 218-220

Published by: Israel Exploration Society

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23619399>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Israel Exploration Society is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies* / ארץ-ישראל : מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה

ברייתא עתיקה מאוד בספרי דברים

מאת אליעזר ארי' הלוי פינקלשטיין

חוקו,⁸ חולקין לו על הגורן; יש בו דעת לישאל, ספיק. ברשות היחיד טמא, ברשות הרבים טהור; יודע לשחוטו שחיטתו כשירה; יכול לוכל כזית דגן, פורשין מצואתו וממימי רגליו ארבע אמות; כזית צלי, שוחטין עליו את הפסח; ר' יהודה אומ' לעולם אין שוחטין עליו את הפסח אלא אם יודע הפרש אכילה; אי זו היא הפרש אכילה, כל שנותנין לו ביצה ונטלה, אבן זורקה (א : ב, הוצאת הגר"ש ליברמן, עמ' 374).

ברייתא זו הובאה גם בספרי זוטא, אלא ששם נוסחה:

מכאן אמרו כל תינוק שיודע להתעטף, חייב בציצית; וכל שהוא יודע לנענע, חייב בלולב; וכל שהוא יודע לשמור תפילין, חייב בתפילין; וכל שהוא יודע לדבר, אביו מלמדו תורה וקריית שמע ולשון הקודש (ואם לאו ראוי לו שלא בא לעולם);⁹ כל שהוא יודע להכיר לאביו, שוחטין עליו את הפסח; וכל שהוא אוכל כזית דגן, פורשין מצואתו ומימי רגליו ארבע אמות; וכל שהוא יודע לפתוח חיקו, הכהנים חולקים לו תרומה בבית הגרנות (טו : לח, עמ' 288).

וכעין זה מובא בירוש' סוכה סוף פ"ג, נד ע"א; בבלי, שם, מב ע"א (ועיין להלן).

סגנון הברייתא דתוספתא מוכיח, כי העורך הכיר את הברייתא דספרי דברים וציטט אותה. באמצע דבריו, אחר הבא על המצווה ללמד את בנו שמע ותורה ולשון-קודש, הפסיק באזהרה: 'ואם לאו ראוי לו שלא בא לעולם', ובמלים אלו רמז על הנאמר בספרי דברים, שאם אין מלמדו תורה ולשון-קודש, הרי הוא מקצר ימיו.¹⁰ שדברי תורה נדרשים לאו מכלל הן, כנ"ל.

ברם, יש להעיר, שבכל נוסחי הברייתא בצורתה הנרחבת נאמר, שאביו חייב ללמדו קריאת שמע, דבר שאינו נזכר בספרי דברים הנ"ל כלל. גם לפי הברייתא הנרחבת נאמר, שאביו 'מלמדו שמע, ותורה, ולשון קודש'; אבל בברייתא דספרי דברים נאמר: 'אביו מדבר עמו בלשון קודש, ומלמדו תורה'.

משינוי סגנון זה עולה, כנראה, שבזמן שנתחברה ברייתא דספרי דברים עדיין היתה השפה העברית מדוברת בקרב

8. כלומר, 'חיקו'; וכך הוא בשני כתב-יד; ועיין: תוספתא כפשוטה, עמ' 1270.

9. עיין, בשינוי נוסח, אצל העורך, המנוח ח"ש האראוויטץ.

10. זהו 'כאילו קוברו', שמקצר ימיו.

שנינו בספרי דברים פי' מו (הוצאתי, עמ' 104), בקשר לכתוב 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ' (דב' יא : ט):¹

מיכן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו בלשון הקודש² ומלמדו תורה;³ ואם אין מדבר עמו בלשון קודש ואינו מלמדו תורה ראוי לו כאילו קוברו, שנאמר 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ', אם למדתם אותם את בניכם 'למען ירבו ימיכם וימי בניכם'; ואם לאו למען יקצרו ימיכם וימי בניכם,⁴ שכן דברי תורה נדרשים מכלל הן לאו, ומכלל לאו הן.

ברייתא זו נשנית בתוך ברייתא אחרת, שכנראה נתפתחה ממנה. וזה נוסחה לפי תוספתא חגיגה:

קטן יוצא בעירוב אמו, וחייב בסוכה, ומערבין עליו מזון שתי סעודות בעירובי תחומין.⁵ יודע לנענע, חייב בלולב; יודע להתעטף, חייב בציצית; יודע לדבר, אבא מלמדו שמע ותורה ולשון קודש; ואם לאו ראוי לו שלא בא לעולם;⁶ יודע לשמור תפילין, אביו לוקח תפילין אליו; כיצד בודקים אותו, מטבילין אותו ונותנין לו חולין לשם תרומה;⁷ יודע לשמור גופו, אוכלין על גופו טהרות; ידיו, אוכלין על ידיו טהרות; יודע לפרוש

1. בספרי דברים שלפנינו נוסף כאן 'בניכם ולא בנותיכם, דברי ר' יוסי בן עקיבא [או עקביה, לפי נוסחאות אחדים]. ברם, הברייתא הפותחת ב'מיכן אמרו' אין לה קשר עם דברי ר' יוסי בן עקיבא, אלא היא הערה על הכתוב עצמו.

2. הקודש: אולי צ"ל 'קודש', כמו להלן.

3. במדרש תנאים (שמובאים בו, כידוע, דברי הספרי ממדרש הגדול) הגרסה היא: 'מלמדו תורה ומדבר עמו בלשון הקודש'. אולי זו גרסה קדומה, שמקורה בדברי תנא שלפיו העיקר הוא שילמד את הבן תורה, ולכן ידבר עמו בלשון-הקודש.

4. בנוסחאות אחדים חסרות המלים 'ימי בניכם', ואילו בשאר הנוסחאות נתקיימו. נראה, שנשמטו בכתב-יד אחדים, שלא לפתוח פה לשטן.

5. הבבות הללו הועתקו בשינוי נוסח מתוספתא עירובין ו (ט) : יב; הוצאת הגר"ש ליברמן, עמ' 121; ועיין: תוספתא כפשוטה, חגיגה, עמ' 1268.

6. דומה לסגנון זה הנאמר בתוספתא כפשוטה, בחוקותי (הוצאת ראה-יו, קי ע"ג): 'שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא'; וכן מובא בויקרא רבה לה : ה (הוצאת מ' מרגליות, עמ' תתכו) בשם תני ר' חייא: 'ושם א"ר יוחנן הלמד תורה שלא לעשות נוח לו כאילו נהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לעולם'; וכעין זה בירושלמי ברכות פ"א ה"ב, ג ע"ב.

7. עיין, בשינוי נוסח: הוצאת הגר"ש ליברמן, שם; וכן: תוספתא כפשוטה, עמ' 1270 (ועיין להלן).

שלפיהם מותר לקרות כל הלילה, צריך אדם לקרות שמע מיד עם שובו הביתה ממלאכתו.)

כאמור, נראה עוד מתוך ברייתא דספרי דברים, בהשוואה עם זו של תוספתא ושאר המקורות, שנתחברה בדור של מעבר, בזמן שעדיין היתה עברית השפה המדוברת בפי החכמים, אלא שרוב העם כבר הזניחו אותה ודיברו לשון לעז. מה היתה הלשון היא? אי-אפשר כלל להעלות על הדעת, שמדובר כאן ביוונית, שהרי זו מעולם לא היתה שפה מדוברת בפי רוב היהודים שישבו בארץ-ישראל. מוכרחים אפוא לומר, שברייתא זו נשנתה בדור שכבר התחילו לדבר ארמית. ראה התנא סכנה שהשפה העברית תהי' זרה לבני תלמידי-חכמים, ולכן הזהיר את תלמידיו שידברו עם בניהם עברית מיד כשיתחילו לדבר; וכן שילמדו אותם תורה, שאם לא-כן יגדלו כבורים, ולא תתקיים בהם חסד-וחלילה ההבטחה של הכתוב 'למען ירבו ימיכם' וכו'.

תנא דתוספתא, שבדורו כבר דיברו כמעט כל הציבור ארמית, לא רצה להשתמש בסגנון-קללה זה, ובמקומו שנה, שאם אין האב מלמד את בנו תורה וקריאת שמע ולשון-קודש, ראוי לכן שלא נברא כלל, שיהיה בור, וחיינו לא יהיו חיים.

יש להעיר, שבספרי זוטא נזכרת קריאת שמע אחר עניין תורה, ואילו בתוספתא לפניו. מעובדה זו עצמה מוכח, שעניין קריאת שמע נוסף על ברייתא עתיקה, ולכן המונח נד: במקום אחד נוסף אחר עניין תלמוד תורה ובמקום שני לפניו.¹⁴

יש להעיר עוד, שעניין טהרות לא נזכר בספרי זוטא. ניתוספו הבכות הללו בברייתא דתוספתא, מפני שהברייתא העיקרית של ספרי זוטא מקורה בתורתם של הכהנים, שהם בוודאי הרגילו את בניהם בטהרה מילדותם, ולא היו צריכים לבדוק אותם. ברם, ברייתא דתוספתא נשנית על-ידי חכמים שלא מחוגי הכהנים, והזהירה אותם לבדוק את התינוק הכוהן המקבל תרומה באופן הנזכר. לפיכך בבא זו נדה: לפי נוסח אחד בתוספתא היא קודמת לבבא של תרומה, ואילו בכתב-יד ארפורט היא מאוחרת (ועיין: תוספתא, הוצאת הגר"ש ליברמן, שם; הנ"ל, תוספתא כפשוטה, חגיגה, עמ' 1270).

ועוד נראה, שהברייתא דספרי זוטא קרובה יותר לברייתא המקורית הדנה בעניינים אלה, והיא שמותית; שהרי לפיה 'תינוק שיודע להתעטף חייב בציצית'; וכעין זה בשאר המצוות. וכן לפיה 'כל שהוא יודע להכיר לאביו, שוחטין עליו את הפסח'. כלומר, שאם הוא מכיר את אביו, היינו, שאם רואה כתיפו של אביו ומפסיע' (כדברי ירוש' חגיגה פ"א ה"א. עו ע"א), כבר נתחייב בראייה (ועיין תוספתא

14. בנוסח הברייתא בירושלמי לא נזכרה קריאת שמע כלל, כמו שיבואר להלן. לכן אולי יש לשער, שגם הברייתא הרווחת, הדנה בכמה עניינים, נתחברה קודם שנהגו לקרות שמע. ואולי נתחברה על-ידי הכהנים, והם לא נהגו לקרות שמע עד זמן מאוחר (עיין להלן; וצריך עיון).

לומדי התורה ושומרי המצוות, אלא שכבר פשטה שפה אחרת בציבור. עברית נעשתה ל'לשון-קודש', ואילו דברי-חולין דיברו בשפה אחרת. הניחו, שאמו של התינוק, העבדים והשפחות שגידלו אותה, וחבריו – כל אלה בוודאי דיברו עמו בלשון לעז, ועל-כן הזהירו את האב לדבר עברית עמו וללמדו תורה. ראה התנא הכרח שידברו תלמידיו עברית עם בניהם, כדי שתהי' שוטפת בפיהם. דומה, שבזמנו עדיין לא התקינו לקרות שמע כלל, שהרי אם כבר היתה קיימת תקנה זו, למה נמנע התנא מלהזכירה כלל ואומר במקומה תורה (ועיין להלן)? בזמנו של תנא דתוספתא ושל ספרי זוטא כבר נהגו לקרות שמע, ולכן הזכירו אותה.

לפי הדברים האלה אפשר לעמוד בקירוב על זמן חיבורה של הברייתא דספרי דברים. לפי שיטה אחת בתלמוד, מצוות קריאת שמע היא מן התורה, ואילו לפי מסורת אחרת היא תקנת חכמים.¹⁵ זהו ששינוי באבות דרבי נתן, נוסח א, סוף פ"ב:

איזהו סייג עשו חכמים לדבריהם, שחכמים אומרים קרית שמע של לילה עד הצות. רבן גמליאל אומר עד קרות הגבר. כיצד אדם בא ממלאכתו אל יאמר אוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא, ואח"כ אקרא את שמע, נמצא ישן כל הלילה ואינו קורא וכו' (הוצאת ש"ז שכטר, ז ע"ב).

הרי לפי תנא זה מצוות קריאת שמע (לכל הפחות בלילה)¹⁶ היא מדברי חכמים. הם עשו סייג לדבריהם, שיקרא אדם את שמע מיד עם שובו ממלאכתו בערב, לכל יישן וישכה. (ההבאה ממשנה ברכות א: א, בשינוי סגנון, כנראה נוספה לברייתא המקורית הנ"ל באבות דרבי נתן, שהזכירה שיהא אדם קורא את שמע מיד עם שובו הביתה מעבודתו, ולכן חסרה הבאה זו במקבילה בבבלי ברכות ד ע"ב. באבות דרבי נתן, נוסח ב, סוף פ"ג, הוצאת ש"ז שכטר, ז ע"ב, כבר תיקנו את סגנון הברייתא כדי שתתאים למסורת שמצוות קריאת שמע היא מן התורה. וזה ששנו שם: 'אלא שלא יאמר אדם הואיל ואני מותר לקרות ק"ש כל הלילה' וכו'. לפי נוסח זה הסייג שעשו חכמים לדבריהם הוא שהזהירו, שאף-על-פי

11. מובא בתוספתא ברכות, 'כשם שנתנה תורה קבע לקרית שמע, כך נתנו חכמים לתפילה'; ראשית פ"ג (הוצאת הגר"ש ליברמן, עמ' 11): משמע שאף זמן קריאת שמע הוא מן התורה; ועיין בס' המצוות להרמב"ם ז"ל עשין, מצוה י, הוצאת ח' העליר, עמ' לח; ועיין עוד בבבלי ברכות כא ע"א, שכן מובא בסתמא דגמרא; וכן שם, בשם ר' אלעזר; וחולק עליו רב יהודה; ועיין שם, תוס' ד"ה 'הכי גרסינן'; וכן משמע בירושלמי, ראשית ברכות: 'ספק קרא ספק לא קרא, נישמענייה מן הדא הקורא קודם לכן לא יצא; וקודם לכן לאו ספק הוא; ואת עומר צריך לקרות' (מפני שספק דאורייתא לחומרא); וכן שם, פ"א ה"ה, ג ע"ב, נאמר במפורש: 'ק"ש דבר תורה'; ועיין בפירושים וחי' בירושלמי לומר-ל' גינצ-בורג, א, עמ' 12, עמ' 126 ואילך.

12. כך, כנראה, גיטת רב יהודה (בשם שמואל), כמובא בהערה 11.
13. ברם, אם מצוות קריאת שמע בלילה אינה מן התורה, בוודאי גם בבוקר אינה מן התורה, שאם אין אנו דורשים 'בשכבך ובקומך' על קריאת שמע, הרי אין כאן מצווה מן התורה כלל.

בבבלי לא הזכירו את המצווה ללמדו עברית, וכל-שכן לדבר עמו עברית, וכן השמיטו, בין בירושלמי בין בבבלי, את הנזכר בתוספתא, שאם אינו מלמדו לשון קודש ראוי לו שלא בא לעולם, וכל-שכן שלא הזכירו מה שנאמר בספרי דברים 'ראוי לו כאילו קוברו', שכן בימי האמוראים, בין בארץ-ישראל בין בבבל, היתה הלשון המדוברת ארמית. נוסח הברייתא בבבלי יסודו, כנראה, במסורת שנמסרה בירושלמי, אלא שנשתנה הנוסח על-פי האמוראים, בין בארץ-ישראל בין בבבל. בארץ-ישראל עדיין ציוו על האב ללמד את בנו לשון תורה, כלומר, שתהיה עברית שגורה בפיו, לכל הפחות, כאשר יקרא, ואילו בבבל לא ראו להזכיר אף מצווה זו.

סיכום הדברים: הברייתא דספרי דברים נתחברה בזמן שעדיין לא נתקבלה ארמית לגמרי כשפת הדיבור. תלמידי-די-חכמים וסופרים המשיכו עדיין לישא וליתן בשפה העברית, אלא שגם הם קראו אותה 'לשון-קודש', שכן בענייני בני חול דיברו כבר ארמית. אי-אפשר לקבוע את התאריך הזה בדיוק, אך אין לאחר אותו, כנראה, מן המאה ה-1 לפנה"ס, שהרי מצוות קריאת שמע כבר נתקבלה על-ידי כל העם בזמן תרגום-השבעים, כמבואר בתרגומם לדב' ו: ד – לתוך התורה הוכנס פסוק שלם, שכנראה היו קוראים אותו לפני קריאת שמע, כפי שמוכח מן העובדה, שאותו הפסוק מובא עוד בפאפירוס נאש, שנמצא במצרים וכנראה נכתב במאה ה-1 לפנה"ס.¹⁶ בפאפירוס זה הובאו, כידוע, עשרת הדברות, אחר-כך הפסוק שבתרגום-השבעים ואחר-כך שמע. לכאורה משתמע ממנו, שנהגו לומר עשרת הדברות בכל יום ואחר-כך קראו את שמע, וכן הנהיגו לקרות את שמע (בצירוף עשרת הדברות) במקדש בהשכמה, כמובא במסכת תמיד, ראשית פרק ה. לפי עניות דעתי הנוהג הזה שמעון הצדיק תיקנו, כמו שביארתי בספרי על הפרושים.¹⁷ מן העובדה שהשבעים הכירו את הנוהג עולה, שכבר נתקבל על-ידי הציבור בראשית המאה ה-1 לפנה"ס. עוד יש להניח, שכבר בתחילת המאה ה-1 נתקבלה הארמית כשפת העם בכלל, ואולי גם קודם לזה.

כבר הוכחתי,¹⁸ שבמכילתא ובספרי דברים נמסרו ברייתות שונות ומשניות (במסכת תענית ובמסכת אבות) שנתחברו בימי-קדם, מהן גם אחדות זמן חיבורן קודם לגלות בבל ואחדות מזמן גלות בבל. גם הוכחתי,¹⁹ שהברייתא בתוספתא ברכות פ"ו (ז) ה"ב (הוצאת הגר"ש ליברמן, עמ' 39), המובאת בירושלמי, שם, פ"ט ה"א, יב ע"ד, נתחברה, לכל המאוחר, במאה ה-1 לפנה"ס. והנה לפנינו עוד ברייתא מן הזמנים הקדמונים ההם.

כפשוטה, חגיגה, עמ' 1272). לאידך גיסא תנא דתוספתא בשיטת בית-הלל; ולפיו אין 'חייב' התינוק מדין תורה, אלא משום חינוך אתינן עליה. ולכן שנה בתוספתא הנ"ל, שאם יכול לאכול כזית צלי, הרי מותר למנות אותו על הפסח; ור' יודה סובר, שאסור למנותו על הפסח עד שיודע הפרש אכילה (ועיין: תוספתא כפשוטה, ששם פורשה הברייתא בשיטת בית-הלל).¹⁵

בירוש' סוכה סוף פ"ג, ג' ע"א, מובאת הברייתא בנוסח קרוב לזה שבספרי זוטא, אלא ששם דנו בהלכת לולב, ועל-כן הזכירו את הלולב ראשון; וזה נוסחה:

יודע לנענע, חייב בלולב; יודע להתעטף, חייב בציצית; יודע לדבר, אביו מלמדו לשון תורה [וגם כאן לא הזכירו קריאת שמע, וכנראה לא נזכרה גם בברייתא המקורית ששימשה יסוד לברייתא דספרי זוטא, כנ"ל]; יודע לשמור את ידיו, אוכלין על ידיו תרומה; את גופו, אוכלין על ידיו טהרות; אבל אינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו ואינו עומד על הדוכן עד שיתמלא זקנו.

נתרחה ברייתא זו בהוספת עניין טהרות, אלא שלא נזכר בה שחולקים לו תרומה, כיוון שלפי ברייתא זו צריך לידע לשמור ידיו קודם שימסרו לו תרומה. בתוספתא ניתוספו, כנראה, הבבות הללו על הברייתא העתיקה, שלא דגה בהן כלל.

בבבלי סוכה מב ע"א הובאה הברייתא בנוסח שבו נתאחד הנוסח העיקרי שהובא בירושלמי עם מקצת התוספות שהובאו בתוספתא הנ"ל. וזה נוסח הברייתא לפי הבבלי הנ"ל:

ת"ר קטן היודע לנענע, חייב בלולב; להתעטף, חייב בציצית; לשמור תפילין, אביו לוקח לו תפילין; יודע לדבר, אביו לומדו תורה וק"ש; [תורה מאי היא א"ר המנונא תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב; ק"ש מאי היא פסוק ראשון]; היודע לשמור גופו, אוכלין על גופו טהרות; לשמור את ידיו, אוכלין על ידיו טהרות; היודע לישאל ברשות היחיד, ספקו טמא, ברה"ר ספיקו טהור; היודע לפרוס כפיו, חולקים לו תרומה בבית הגרנות; היודע לשחוט, אוכלין משחיתו; [אמר רב הונא והוא שגדול עומד על גביו]; יכול לאכול כזית דגן, מרחיקין מצואתו וממימי רגליו ד' אמות [אמר רב חיסדא והוא שיכול לאכול בכדי אכילת פרס; א"ר חייא בריה דרב ייבא ובגדול אע"פ שאינו יכול לאכול בכדי אכילת פרס, דכתיב ויוסיף דעת יוסיף מכאוב] יכול לאכול כזית צלי, שוחטין עליו את הפסח, שנ' איש לפי אכלו; ר' יהודה או' עד שיכול לברר אכילה, כיצד נותנין לו צרור וזורקי, אגוז ונוטלו.

15. עיין מה שהעיר ביחס לברייתא זו הגר"ש ליברמן בספרו: ספרי זוטא – מדרשה של לוד, נויארק תשכ"ח, עמ' 15 ואילך.

I. Elbogen, *Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Frankfurt/Main 1931, p. 24.
 The Pharisees, New York, pp. 62 f. 17.
 New Light from the Prophets, London 1969. 18.
 Conservative Judaism (1969), No. 2, pp. 25 ff. 19.